



# TESAM Akademi Dergisi

## Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

## İran ile Nükleer Müzakereler ve Türkiye'nin Avrupa'ya Uzanan Enerji Merkezi Rolü

*Nuclear Negotiations with Iran and Turkey's Role as an Energy Corridor Reaching Europe*

### Öz

Türkiye'nin, Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerinden Avrupa'ya uzanan bir enerji köprüsü olarak rolü son on yılların en tartışmalı gündemlerinden biri olmuştur. Hem Avrupa'nın enerji arz güvenliği hem de üretici ülkelerin karlı pazarlara ulaşımı bakımından Türkiye önemli bir fırsat sunmaya devam etmektedir. Türkiye'nin öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretici ülkelerle kurduğu enerji köprüleri, zamanla Avrupa pazarına ulaşacak Güney Enerji Koridorunun şekillenmesine sebep olmaktadır. 2020 yılı kapanırken faaliyete geçen TANAP ve Güney İtalya'ya uzanan TAP ile birlikte önce Azeri gazının Avrupa pazarına ulaşımında ilk adım atılmıştır. Son Ukrayna-Rusya çatışması ile birlikte enerji piyasalarında yaşanan çalkantı ve Rusya'nın güvenilir tedarikçi rolünün sarsılması alternatif tedarik yollarının önemini tekrar vurgulamaktadır. Nükleer müzakereler başarıya ulaştığı takdirde İran'ın yeniden doğalgaz piyasalarına dönüşü bu koridorun önemini artırıyor olacaktır. Üretiminin bir kısmını sıvılaştırılmış gaz olarak satmayı tercih edecek İran, botu hatları yoluyla Hindistan pazarına ve Avrupa'daki tüketicilere de ulaşmak isteyecektir. Dünyanın en büyük konvansiyonel rezervlerine sahip ülkesinin Avrupa pazarına ulaşması için Türkiye'nin coğrafi konumu eşsiz bir imkân sunmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** İran Nükleer Müzakereler, Güney Enerji Koridoru, TANAP, Enerji Arz Güvenliği.

### Abstract

Turkey's role as an energy conduit connecting Central Asia and the Middle East with European markets has been one of the most controversial topics of the last decades. Turkey offers a unique opportunity not only to the EU which seeks to diversify its energy suppliers but also to producer

**Akif Bahadır KAYNAK**

Dr. Öğr. Üyesi,  
Altınbaş Üniversitesi,  
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler  
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler  
Bölümü.  
bahadir.kaynak@altinbas.edu.tr  
ORCID: 0000-0003-0300-3728

Cilt / Issue: 9(2), 349-374  
Geliş Tarihi: 13.03.2022  
Kabul Tarihi: 15.06.2022

Atf: Kaynak, A. K.(2022). İran ile nükleer müzakereler ve Türkiye'nin Avrupa'ya uzanan enerji merkezi rolü. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2), 349-374. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1087289>

countries that need access to markets. The oil and gas pipelines that were first laid out to reach the national grid have become the backbone of the Southern Corridor reaching into European markets. TANAP, which started operations at the end of 2020, and TAP which will reach out to southern Italy from the Turkish border, were the first steps to bring Azeri gas into Europe. The latest Russia-Ukraine military confrontation and compromising the status of Russia as a reliable energy supplier underlines the importance of alternative supply routes once again. A probable entry of Iran into natural gas markets after the conclusion of nuclear negotiations will increase the significance of this corridor. Iran may prefer to sell some of its production in the form of liquified gas while the rest will be delivered through pipelines to India and to the European consumers. Turkey can be a valuable energy venue to the country with the largest proven conventional natural gas reserves in the world in terms of access to the markets.

**Keywords:** Iran Nuclear Negotiations, Southern Energy Corridor, TANAP, Energy Security

### Extended Abstract

Even though there are carbon reduction targets in line with Paris Climate goals, usage of natural gas is expected to increase over the Globe in the coming years. Not only natural gas is a key input for economic welfare, but it is also becoming a strategic asset as well, occasionally used as political leverage. European countries, including Turkey, are heavily reliant on Russian gas, a fact that is much more disconcerting after the invasion unleashed by Putin in the winter of 2022. This major event once again underlines the fact that the Continent must find alternative suppliers to diversify its energy needs.

This target not only entails the inclusion of various producer countries as suppliers but at the same time requires alternative supply routes in order to mitigate the risk of disruptions. In other words, Europe needs non-Russian gas transferred via routes not controlled or threatened by Moscow. Turkey offers the best answer to this requirement as Ankara itself is e the market share of Russia.

So far, natural gas resources in both Iran and Eastern Mediterranean remained relatively untapped due to political problems and a lack of economic justification. Although Israeli and Egyptian gas fields are operational there is ample room to expand exports to the region and beyond. Similarly, Iran is an important producer but as a result of sanctions related to its nuclear program and mismanagement, it lags

way below its potential. Hence, when the Russia-Ukraine crisis brought urgency to the search for alternative suppliers these two sources came to the fore as options.

Eastern Mediterranean seems to be an easier source to tap once Turkey resolves problems with the region's producers. Iran, though, is a harder issue to tackle but in the end, offers a valuable opportunity to solve the gas supply crisis that the West has found itself in. Once the nuclear negotiations are terminated successfully and sanctions are lifted, Iranian gas may be brought to the energy markets after substantial investment. Being the second-largest country in terms of reserves Iran is well poised to substitute Russia.

Then the next question comes on how to bring natural gas to its target markets in Europe. Here, the Southern Corridor offered by Turkey comes into the picture if LNG is not to be used as the sole option. Economic imperatives and risk management dictate that a pipeline through Turkey should supplement LNG sales from Iran. Already Turkey hosts pipelines that bring Azeri gas to its domestic grid as well as the transit gas to Southern Europe. Supplies from Eastern Mediterranean, Iraq and more importantly Iran may bolster Turkey's role as a gaseous from producer countries into Europe.

Although there are still serious political and economic obstacles to establishing Iran as a sourcing country and Turkey as a transit route to Europe, incentives to overcome those issues have never been greater.

## Giriş

Türkiye'nin enerji koridoru olarak rolünün 1970'li yıllarda Irak petrolünün Akdeniz limanlarına taşınması ile başladığı söylenilebilir. Suriye üzerinden geçen boru hatlarının politik sebeplerle kesintiye uğramasını fırsat bilen Türkiye bu dönemde Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapılmasını sağlayacak şekilde (Styan, 2006, ss. 69-71) enerji trafiğinde yer alarak hem transit ücrete hak kazanma hem de arz güvenliği açısından avantajlı bir durum elde etme fırsatı yakalamıştır. Bu boru hattı daha sonra, Birinci Körfez Savaşı sırasında ve savaş sonrası Irak'a uygulanan ambargolar sebebiyle kapalı kalmış ve ilerleyen yıllarda hem Türkiye'nin hem de Irak'ın iç çatışmalarından kaynaklanan sabotajlara ve kesintilere uğramıştır. Bugün boru hattının Irak kesimi Kürdistan Bölgesel Yönetimi kontrolündeki bölgelere yönlendirilse de (Özdemir ve Raszewski, 2016), önemli bir enerji transit yolu olmaya devam etmektedir.

2000'li yıllarda ise Türkiye'nin bu rolünü güçlendiren en önemli olay Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının tamamlanması ve Azeri petrolünün Ceyhan limanına ulaşması olmuştur (Cornell ve İsmailzade, 2005). Bu boru hattına paralel olarak inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı Türkiye'nin kendi iç tüketimine yönelik olmakla beraber daha sonra Anadolu'yu bir doğalgaz transit merkezi yapabilmek adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Anlaşması 1996'da yapılan İran'dan gelen Doğu Anadolu doğalgaz boru hattı ise çeşitlendirme adına önemli bir adım olmakla birlikte zaman zaman terör saldırılarının hedefi olduğu kadar, tedarikçi ülkenin kesintilerinden dolayı da tam verime ulaşamamaktadır.

BTE'nin devamı olarak tasarlanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP) ise Türkiye'nin enerji merkezi rolü açısından kritiktir. İleride kapasite artırımını projelendirilen TANAP (Sopilko ve Illeritsky, 2019, s. 241) sadece Azeri doğalgazını değil, aynı zamanda diğer çevre ülkelerden gelecek miktarları da Avrupa'ya aktarmak üzere geliştirilme kapasitesine sahiptir. Güney Koridoru olarak da isimlendirilen bu mega proje Avrupa'ya Rusya, Norveç ve Kuzey Denizi'nden ve Kuzey Afrika'dan sonra dördüncü doğalgaz koridorunu (Truscott, 2009) açmayı da sağlamış olacaktır.

İran ise dünyanın en büyük rezervlerine sahip ülkelerinden birisi olduğu halde üretim kapasitesinin yetersizliği sebebiyle Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaşma fırsatını değerlendirememektedir. Zira on yıllardır Batı ile olan mücadelesinin sonucunda dünya ekonomilerinden soyutlanmış (Carter, 2014; Katzman ve Kerr, 2014) ve büyük ölçüde enerji

piyasalarından izole edilmiştir (Ahmadi, 2018). İran için son yılların en büyük problemi, nükleer silah geliştirmeye çalıştığı iddiasıyla Batı tarafından uygulanan ekonomik ambargolara maruz bırakılmasıdır. Obama yönetiminin en önemli uluslararası adımlarından biri olan nükleer anlaşma Trump tarafından tekrar rafa kaldırılmış ve yaptırımların devamına karar alınmıştır (Kroenig, 2018). Biden'ın başkanlığının ilk yılı dolarken de müzakerelerin olumlu geliştiğine dair bir belirti görülmemektedir.

İran'ın gelecekte dünya enerji piyasalarında rol oynaması için gerekli en önemli maddelerden birinin Türkiye'nin Avrupa pazarları için enerji koridoru ve hatta merkezi olma yönündeki çabası olacağı düşünülebilir. Doğalgaz piyasalarının hâkim oyuncusu Rusya, üretimden, iletme ve dağıtımına kadar tüm süreçleri kendi kontrolü altına almak istediği için (Rosner, 2006, ss.15-16) Türkiye'nin enerji koridoru olma yolundaki hevesine uzun süre soğuk bakmıştır. Kaya gazı devrimi ile enerji piyasalarında yaşanan devrim ve Güney Akım projesinin başarısızlığı ile Rusya'nın tutumunda esneme görülmüş, Türk Akım projesi sayesinde iki ülke arasında iş birliğinin öne açılmıştır. Öte yandan diğer doğal gaz devi İran'ın hedef piyasalara uzanan bu yeni rotayı, ekonomik ve politik sebeplerle, henüz değerlendiremediği söylenebilir.

Bu çalışma, İran'ın nükleer müzakerelerin başarıya ulaşması halinde bu ülkenin yer altı kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırılmasının Türkiye'nin enerji merkezi rolüne katkılarını ele almaktadır. Önümüzdeki on yıllarda enerji piyasalarının alacağı biçime ilişkin yapılan projeksiyonlar ve Türkiye'nin bu yeni enerji mimarisindeki rolüne yönelik tahminler temel ekseni oluşturmaktadır. Elbette teknik verilere müracaat edilmekle birlikte çalışmanın hedefi bu dönüşümün muhtemel siyasi etkilerini incelemek olacaktır.

### **Avrupa Enerji Arz Güvenliği**

İran'ın yeraltı kaynaklarından ve Türkiye'nin transit rolünden bahsederken hedef pazar Avrupa kıtasının enerji ihtiyacından ve bu alandaki politikalarından konuya başlamak doğru olacaktır. Avrupa kıtası yer altı kaynakları bakımından zengin sayılamayacağından enerji arz güvenliği politika yapımcılar açısından her zaman öncelikli konular arasında yer alagelmıştır. 20. yüzyılın başında İngiliz donanması kömürlü gemilerden, dretnot tipi mazot tüketen gemilere geçiş yaparken, İngiltere sınırları içinde petrol bulunmaması şiddetli tartışmalara sebep olmuştur. Dönemin Donanma Bakanı Winston Churchill'e göre sıvı yakıtlar donanmaya öyle bir avantaj sağlayacaktır ki bunun için sınırlarının binlerce kilometre ötesinde bir kaynağa bağımlı hale gelmek bile göze

alınabilecektir (Yergin, 2003, ss. 150-157). Sonuç olarak İngiliz donanması I. Dünya Savaşı'nda İran petrolünü kullanarak, dış bir kaynağı kullanma pahasına teknolojik yenilenmeyi tercih etmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Alman ordularının bütün güçleriyle doğuya, Rusya'nın derinliklerine yüklenmesinin altında da savaş makinalarının dışlilerini yağlayacak petrol ihtiyacı yatmaktadır. Rusya seferinin en parlak aşamalarında Hitler'e doğum günü sürprizi olarak Kafkaslar haritalı bir pasta verildiğinde, ilk dilimi petrolerleyle iştah kabartan Bakü'den kesmiştir. Avrupa'nın enerjiye olan açlığı II. Dünya Savaşı'nın kaderini çizmiş (Yergin, 2003, ss. 368-388), muzaffer güçler ABD, İngiltere ve Sovyetler aynı zamanda dünyanın en büyük yeraltı kaynaklarını kontrol eden ülkeler olarak yeni döneme girmiştir. Bu örnekler petrolün stratejik bir emtia olarak kıta Avrupası'nın gündemine kalıcı olarak girdiğini göstermektedir.

Soğuk Savaş ilerlerken Sovyetler Birliği, Avrupa'nın enerji tedarikçisi olarak bir yandan Batı ittifakında gedik açmak diğer yandan ise çok ihtiyaç duyduğu döviz girişini sağlamayı hedeflemiştir. 1970'ler, Avrupa ile Rusya arasında bugün gözlemlediğimiz enerji ilişkisinin kurulmaya başlamasında ilk adım olacaktır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Rusya enerji stratejisini çok daha merkezi bir konuma oturtmuştur. Moskova, sadece AB'nin değil, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin ve Türkiye'nin de doğalgaz müşterisi olması için boru hatları yatırımlarıyla kalıcı ilişkiler tesis etmeyi amaçlayacaktır. Özellikle 1999'da Putin'in Rusya Devlet Başkanı olarak göreve gelmesiyle, devletin kontrolü altında olmayan enerji şirketlerinin üzerine gidilmesi, yeri geldiğinde Batılı dev şirketlerin Rus devlet şirketleri ile ortaklığa zorlanması Putin Rusya'sının petrol ve doğalgazı sadece bir emtia olarak görmeyip siyasi hedefler de gözettiği iddialarına yol açacaktır (Rutland, 2008). Rusya sadece petrol ve doğalgaz çıkarma faaliyetlerinde kontrolün kendisinde olmasını talep etmeyecek aynı zamanda transit hatlar ve dağıtım şirketlerini de kontrol etmek suretiyle tüketiciye kadar her alana nüfuz eden bir yapı tasarladığını ortaya koyacaktır (Rosner, 2006, ss. 39-47). Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi diğer üretici ülkelerin de Avrupa pazarlarına ulaşmak için Rusya'ya satış yapmaya zorlanmasıyla (Umbach, 2010) bu alandaki hâkim konumunu pekiştirmiştir.

Rusya'nın bu stratejisinin ilk büyük zorlukları ve Avrupa arz güvenliği açısından bu ülkeye bağımlılığın sorgulanmasına yol açan en ciddi krizler Ukrayna'da görülmüştür. 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna üzerinden Avrupa'ya giden doğalgaz hatlarında yaşanan kesintiler AB'nin enerji güvenliği açısından ne kadar kırılğan bir noktada olduğunu ortaya koymuştur (Umbach, 2010). Turuncu Devrim'le beraber yavaş yavaş

Rusya'nın yörüngesinden çıkma eğilimine giren Ukrayna'ya Gazprom'un doğalgaz satış fiyatlarını artırması ve ardından Kiev'in birikmiş enerji faturalarını ödeyemez hale gelmesi krizin tetikleyicisi olmuştur. Gazprom'un Ukrayna'ya verilen gazı kesmesi üzerine, Kiev yönetimi ihtiyaçlarını kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya giden hatlardan karşılamaya başlayınca nihai alıcılarda, yani kıta Avrupası'nda, kısa süreli de olsa kesintiler yaşanmıştır. Böylece Rusya'nın Avrupa'nın tek ve güvenilir tedarikçisi olmak üzere yaptığı kurgu ölümcül bir yara almıştır (Stegen, 2011).

Ancak bu noktaya varmadan önce bile AB, Üçüncü Enerji Paketi ile Rusya'ya olan bağıllığın azaltılmasına yönelik hedefler geliştirmeye başlamıştır. Pakette talep edilen üretim, iletim ve dağıtım şirketlerinin ayrıştırılması ve boru hatlarına üçüncü tarafların eşit şartlarda erişiminin sağlanması gibi koşullar (Eikeland, 2011) Rusya'nın piyasayı tam kontrole yönelik politikaları ile çelişen, hatta daha doğru bir ifade ile doğrudan bu politikaları başarısızlığa uğratmayı hedefleyen bir yapıya sahiptir.

Avrupa'nın arz güvenliği alanındaki hedeflerini karşılayacak en önemli adım ise Rusya dışında tedarikçi ülkelerden gelen ve Rusya'yı transit olarak kullanmayan kaynakların çoğaltılması ve çeşitlendirilmesi olacaktır (Ratner ve arkadaşları., 2013, ss. 5-13). Norveç'ten ve Kuzey Denizi'nden gaz akışının azalma eğilimine girmesi önümüzdeki on yıllar için bu ihtiyacı daha da belirgin hale getirmektedir. Kuzey Afrika bir diğer üretici bölge olmakla beraber Avrupa'nın artan ihtiyacını karşılamaktan uzak görünmektedir. Bu durumda AB'nin ithalatının 2021 itibariyle %47'sini karşılayan Rusya (Statista, 2021) kritik rolünü korumuş olacaktır ama özellikle Doğu Avrupa'da Moskova'ya bağımlılık oranının %100'lere varması bölgesel olarak sorunun çok daha derin olabileceğini göstermektedir. Böylelikle Doğu Avrupa ülkeleri hem Rusya'nın enerji tedarikçisi konumunu silah olarak kullanma riskine hem de transit ülke Ukrayna'daki siyasal istikrarsızlıktan etkilenme ihtimaline maruz kalmıştır. Her ne kadar Rus siyasetçiler petrol ve doğalgaz satışlarının ticari bir mantıkla gerçekleştirildiğini söyleseler bile, Rusya'nın kendisine siyaseten daha yakın ülkelere fiyatlama bakımından çok daha büyük avantajlar sağladığı bilinmektedir (Williams, 2007). Öte yandan Polonya gibi kendilerine siyaseten mesafeli ülkeler yüksek faturalar ödemek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca Gazprom'un Rusya'daki siyaset elitiyle olan fazlasıyla içli dışlı durumu (Aslund, 2008; 2010) doğalgaz piyasalarının siyasi kaygılardan arındırılmış bir şekilde yürüdüğü tezine inanılmasını zorlaştırmaktadır.

Bu duruma rağmen Rusya'nın Avrupa'nın doğalgaz tedarikçisi konumunun tamamen ortadan kalkacağını öne sürmek gerçekçi olmayacaktır. Mevcut durumda Rusya, 2012'de tamamladığı ve Baltık Denizi'nin altından doğrudan Almanya terminallerine ulaştığı için Kuzey Akım boru hattı ile zaten 55 milyar metreküp kapasiteli önemli bir koridor açmıştır. Rusya tarafından bu boru hattının kapasitesinin iki katına çıkarılmasına ilişkin Kuzey Akım II projesi de ABD'nin bütün muhalefetine rağmen son aşamaya ulaşmıştır. Böylelikle Rusya Almanya üzerinden Avrupa'nın ana tedarikçisi konumunu sağlamlaştırmakta ve iki ülke arasındaki eşgüdüm kıtanın enerji tedarikinde temel bir parametreye dönüşmüştür (Zhiznin ve Timokhov 2019). Rusya'nın Ukrayna saldırısıyla Kuzey Akım II'nin sertifikasyon sürecinin askıya alınması durumun belirsizliğini daha da artırmaktadır. 10 milyar doları aşkın bir maliyete sahip hattın âtl kalması, Moskova açısından doğrudan bir ekonomik kaybın ötesinde Avrupa'da önemli bir pazar payı kaybı anlamına gelecektir.

Rusya, yine geçtiğimiz yıllarda Ukrayna'yı by-pass etmek amaçlı Güney Akım Projesi ile doğrudan Bulgaristan üzerinden AB'ye giriş yapmayı hedeflemiştir. Ancak projenin Avrupa için ekonomik bir katkısının olmaması (Umbach, 2015) ve AB'nin tek kaynağa bağımlılığın artması endişesiyle Bulgaristan'a baskı yapması sonucu proje rafa kaldırılmıştır. Putin, 2015'de yine Karadeniz'in altından geçecek bir boru hattı ile Türkiye üzerinden Yunanistan'a ve Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyen Türk Akım projesini ortaya atmıştır (Gurbanov, 2015). Zaten Güney Akım projesi sebebiyle belirli sabit maliyetler üstlenildiğinden, Türk Akım projesi Bulgaristan yerine Türkiye'yi ikame etmek suretiyle yine aynı hedef pazara yönelmiştir. Daha önce Türkiye'nin Rusya'ya alternatif bir enerji koridoru olma ihtimalinden rahatsızlığını gizlemeyen Rusya için bu ikinci en iyi alternatife yönelmek anlamına gelmektedir. Ancak Türk Akım projesi birdenbire ortaya çıkmış bir proje değildir. Rusya'nın bu projeye ortaya çıkmasının altında Türkiye'nin yeni tedarikçi ülkeleri Avrupa pazarına ulaştırmak üzere attığı somut adımlara karşı ön alma isteği olduğunu söyleyebiliriz.

Avrupa Birliği için farklı transit koridorlar kullanılsa bile Rus kaynaklı gazın tek başına pazara hâkim olması risk algısını azaltmamaktadır. Enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için temel beklenti farklı kaynakların, çeşitli transit yollar üzerinden kıtaya aktılabilmesi olacaktır. Rusya'ya alternatif tedarikçi arayışları için geçmişte ortaya atılan en radikal proje Nabucco boru hattı olmuştur. Azerbaycan'da Şah Deniz II bölgesinde keşfedilen yaklaşık 1.4 trilyon metreküp doğalgazın Avrupa'ya ulaştırılması için önce Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattına paralel bir hatla Türkiye'ye ulaşılması, daha



sonra tüm Anadolu ve Trakya'yı geçtikten sonra Bulgaristan, Romanya, Macaristan üzerinden Avusturya'da Baumgarten dağıtım merkezine varması hedeflenmiştir. Ancak bu hat finansal açıdan anlamlı olmadığı için (Skalamera, 2016) TANAP daha sonra nihai hedefi Güneydoğu Avrupa olacak şekilde Trans Adriyatik Projesine eklenmiştir. 2015 yılında inşasına başlanan bu dev projede, Güney Kafkas Boru Hattı (ya da BTE) ile Türkiye sınırlarına girildikten sonra Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) ile Anadolu'yu geçip Yunanistan üzerinden İtalya'ya uzanılarak 2020'de faaliyete alınan Trans Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) entegre olunmuştur. Mevcut haliyle enerji ihtiyacı yüksek bir bölgeye hizmet verdiği için bu kapasitesiyle TAP, Enerji Paketi'nde yer alan üçüncü taraflara açık olma koşulundan muaf olabilmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde serbest bir enerji piyasası oluşturma hedefine uygun olarak bu hatlar diğer üreticilere de açık olacaktır.

Rusya'nın rafa kaldırılan Güney Akım projesinin de önemli handikaplarından biri olan AB'nin piyasaları serbestleştirme ve doğalgaz boru hatlarını eşit koşullarla tüm üreticilere açma hedefi, piyasaya girebilecek diğer üreticiler için umut doğurmaktadır. Avrupa Birliği bu koşulu üretici ülkeleri desteklemek amacıyla koymuş olmasa bile, kaynak çeşitlendirmesi suretiyle uzun vadeli kontratlar yerine rekabetçi piyasa koşulları ile alım yaparak hem arz güvenliği hem de maliyetler açısından çok önemli bir adım atmış olacaktır (Umbach, 2010). AB, böylelikle dört ayrı doğalgaz koridoruna ek olarak LNG ile de hem temiz hem de ucuz doğalgaz kaynaklarına kavuşmak suretiyle, riskleri minimize etmiş olacaktır. Ayrıca, kaya gazı devrimi (Yergin, 2012, ss. 327-334) sayesinde ABD'nin ele geçirdiği muazzam enerji maliyeti avantajını kısmen telafi etme imkanına sahip olunabilecektir. Amerikan sıvılaştırılmış doğalgazının Avrupa pazarında artan payı, sınırlı da olsa bu yönde bir adım olarak görülebilir (Selden, 2020). Daha da önemlisi, önümüzdeki on yılların yenilenebilir enerji kadar doğalgaz çağı olacağı iyice belli olduğuna göre AB'nin arz güvenliği adına atacağı adımlarda sağlayacağı başarı bölgenin dünya ekonomisindeki yeri açısından belirleyici olacaktır.

### **Enerji Piyasalarında İran**

İran'ın enerji piyasalarında rolü yüzyılın da ötesine giden, Britanya İmparatorluğu'nun ana petrol tedarikçisi olmakla başlayan bir geçmişten gelmektedir (Yergin, 2003, ss. 134-149). Yine İran'ın 20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'yla olan çelişkilerinin de doğal kaynaklarının uluslararası şirketler tarafından sömürülmesine karşı gelişen milliyetçi dalgadan kaynaklandığı söylenilebilir (Bunton ve Cleveland, 2013, ss.

268-273). 1950'li yıllarda milliyetçi Başbakan Musaddık tarafından İran petrolünün millileştirilmesi ve devamında ABD destekli bir darbeyle iktidardan indirilip Şah'ın tekrar başa geçmesi İran Devrimi'ne giden yolun taşlarını döşemiştir (Kinzer, 2008, s. xxvi). 1979'da Şah, geniş katımlı bir halk hareketiyle görevden uzaklaştırılırken, ülkenin doğal kaynaklarının yabancı güçler tarafından sömürüldüğüne duyulan inanç sebebiyle, Batı'yla olan öfke de dışa vurulmaktadır. Başta ABD olmak üzere İngiltere ve Avrupa ülkeleri İran halkının fakirliğinin, çaresizliğinin müsebbibi olarak görülmüş, dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip toprak parçalarından birinin üzerinde yaşayan bir halkın haklarını gasp ettiği inancı geniş kitlelerce benimsenmiştir. Beklentiler devrimin bu zenginliği asıl sahiplerine iade etmesine yönelik olacaktır (Pollack, 2004, ss .110-114).

Ancak olaylar İranlıların beklediği gibi gelişmemiştir. Irak'la sekiz yıl süren savaş, ülkenin enerjisini ve kalkınma için kullanabileceği kaynakları tüketirken, Rehine Krizi sonrasında ABD ile atılan köprüler İran'ı yalnızlaştırmıştır. 11 Eylül saldırıları ve 2003'teki Irak Savaşı sonrasında ABD ile ilişkilerinde geçici bir düzelme görülen İran'ın sisteme entegre olma çabaları da karşılık bulmayacaktır. Reformcu Devlet Başkanı Hatemi'nin dışa açılma politikaları hem içerideki muhafazakâr gruplar tarafından baltalanmış hem de dönemin ABD Başkanı George W. Bush İran'ı tekrar "şeytan eksenli" içinde değerlendirerek bu yakınlaşmayı reddetmiştir (Pollack, 2004, ss. 351-354). Arkasından İran'da şahinlerin adayı Ahmedinejad'ın iki tur üst üste Cumhurbaşkanı seçilmesi ve nükleer program sebebiyle Batı tarafından şiddeti artırılarak sürdürülen ambargolar İran'ı sistem dışına itelecektir.

Bir dönem İran'ın nükleer tesislerine saldırının ciddi şekilde düşünülmesi ve karşılık olarak İran tarafından Basra Körfezi'ndeki petrol trafiğine müdahale tehdidinin ardından ABD'de Obama'nın Başkanlık döneminde savaş ihtimali azalmış, müzakerelerin önü açılmıştır. Obama yönetiminin İran'ın nükleer programına karşı tutumu ilk aşamada amaçlardan çok araçlarla ilgili görülebilir. Askeri müdahalenin başarı şansının yüksek olmadığını ve İran'daki aşırıların elini güçlendireceğini düşünen Amerikan yönetimi, ekonomik araçlarla hedefine ulaşma yolunu seçmiştir (Mattair, 2010; Jervis, 2013). Aslında İran'dan ürün ithal edilmesine ve bu ülkede yatırım yapılmasına yönelik kısıtlamalar 1990'larda Clinton yönetimi döneminde başlamıştır. Yeni yaptırım paketiyle İran'ın enerji sektörüne 20 milyon \$ üzerinde yatırım yapılması yasaklanacaktır ki bunun anlamlı miktarda ABD sermayesinin ülkeye girişinin önünü kestiği söylenebilir. Eş zamanlı olarak İran'da yatırım yapan yabancı firmalara da müeyyide

uygulanmasıyla kapsam genişleme başlamıştır.

2000'li yıllarda ise nükleer zenginleştirme programında adı geçen bireylerin mal varlıklarının dondurulması ardından yaptırımlar şiddetlenecektir. Obama döneminde yaptırımların dördüncü dalgasıyla İran'ın enerji ve finans sektörleri hedeflenerek Tahran'ın petrol ve doğalgaz sektöründe iş yapılmasını imkânsız hale getirme yolunda daha da ileri gidilmiştir. İran'la iş yapan ülkelerin bankalarının uluslararası finansal sistemden dışlanması tehdidinin ortaya çıkması ile enerji satışlarının gerçekleştirilebilmesi için altyapı da ortadan kalkacaktır. Bundan dolayı başta Türkiye olmak üzere İran'a uygulanan ambargoya rağmen ticareti sürdürmenin yan yolları aranmış ancak bu müeyyidelerin Tahran'a olan ciddi olumsuz etkisi de bir yandan gerçekleşmiştir.

Temmuz 2015 itibariyle İran ve P5+1 arasında yürütülen müzakerelerin anlaşma ile sonuçlanması sonucu uygulanan yaptırımların tedricen ortadan kaldırılması buna karşılık İran'ın nükleer programının tamamıyla denetime açılması öngörülmüştür. Buna göre İran, nükleer yakıt olarak kullanılacak zenginleştirilmiş uranyumu yurt dışından tedarik ederken, kendi elindeki nükleer materyali devretme ve zenginleştirmede belirli oranların üzerine çıkmamayı taahhüt etmektedir. Bu haliyle özü itibariyle 2010'da Türkiye ve Brezilya öncülüğünde İran'la varılan anlaşmaya (Özkan, 2010) benzese de o gün için ABD yönetimi farklı gerekçelerle bu çözüme karşı çıkmıştır. Sonuçları itibariyle beş sene gecikmeli de olsa İran'ın dünya enerji piyasalarına dönüşü gerçekleşme yoluna girme umudu doğmuştur. Ancak, Trump yönetiminin bu tarihi anlaşmayı rafa kaldırması bir kez daha İran'ı başta enerji piyasaları olmak üzere ekonomik açıdan küresel sistemin dışında itmiştir.

Yıllarca uygulanan ambargolar ve uluslararası şirketlerin yatırım yapamaması sebebiyle İran'ın yeraltı kaynaklarını geliştirmesi engellenmiştir (Çubukçuoğlu ve Karakurt, 2016, s. 24) . Rusya, eski Sovyet Cumhuriyetleri ve bir dizi Ortadoğu ülkesi enerji ihracatıyla zenginleşirken 1970'ler boyunca bölgenin başat ülkelerinden olan İran gerilerde kalmıştır.

Nükleer programa ilişkin anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte İran'ın piyasalara dönmesinin petrol fiyatları üzerinde nasıl bir etki yapacağına dair tartışmalar başlamıştır (Cordesman, 2015; Ianchovichina ve Devarajan, 2016). Dünyanın altıncı en büyük rezervlerine sahip İran'ın petrol üretimini kapasitesi ile uyumlu hale getirmesi hem anlaşmanın sorunsuz uygulanmasına bağlıdır hem de büyük çaplı yatırımlar gerektiğinden uzun yıllara yayılacak bir süreçten bahsedilmektedir.

İran'ın 157 milyar varillik bir petrol rezervi olduğu tahmin edilirken 2017 yılı itibariyle günlük 213 milyon tona ulaşan üretimi 2020'de tekrar 142 milyon ton seviyesine gerilemiştir. (BP, 2021, s. 19). Bu rakam son otuz yılda ulaştıkları en düşük seviyeye olan 2013 yılı üretimi 170 milyon tonun da altındadır. Nükleer anlaşma sonrası başlayan enerji piyasalarına dönüşün ciddi biçimde kesintiye uğradığını da göstermektedir.

Diğer taraftan dünyada birincil enerji kaynağı olarak doğalgazın 21. yüzyıla damgasını vuracağı aşikâr iken, dünyanın en büyük konvansiyonel rezervlere sahip ülkesinin bugüne kadar bu furyadan istifade edemediği de görülmüştür. İran'a uygulanan yaptırımların tamamen kalkması halinde en büyük etkinin uzun vadede doğalgaz pazarında olacağı söylenebilir. Çok büyük rezervlere sahip olmasına rağmen yatırım çekememesi ve uluslararası finansal piyasalardan soyutlanması sebebiyle İran'ın üretim rakamları benzer ülkelerin çok gerisinde kalmıştır. Uzun vadeli yatırımlar olan doğalgaz çıkarma ve nakil işlemleri için bugünden çokuluslu şirketlerin görüşmelere ve yatırımlar başlaması halinde 2020'li yıllarda ancak enerji piyasalarında etkisi görülmesi beklenmektedir (US, EIA 2016, s. 55) ki yatırım sürecinin devam etmesinin bu tarihi daha da ileri attığı söylenebilir.

Siyasi kısıtlamaların ortadan kalkması halinde, özellikle tüketici talebinin de hızla artış gösterdiği bir dünyada çokuluslu şirketlerin iştahını kabartan bir potansiyel uzun süre değerlendirilmeden kalmayacaktır. Ancak bu potansiyelin kullanılabilmesi çok büyük miktarda yatırıma ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. 2020'lerin ortasına kadar İran'ın enerji sektörüne yapması gereken meblağın 185 milyar doları bulacağı söylenmektedir. Bunun sadece 50 milyar dolarlık kısmının ise çıkarma faaliyetlerine harcanması gerekmektedir (Karbuş, 2015). Dolayısıyla İran'ın doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına çıkması hem zaman alacak hem de Batı ile uyumlu çalışılmasını gerektiren bir sürece ihtiyaç duyacaktır. Ayrıca İran'ın 2020'de 233 milyar metreküpe, 2021'de de 239 milyar metreküpe ulaşması ihracat için geriye pek bir miktar kalmadığını göstermektedir.

**Tablo 1**

*İran ve Diğer Üretici Ülkeler için Doğalgaz Rezerv ve Üretim Miktarları*

	Rezervler (trilyon metreküp)	Pay	Rezerv / Üretim Rasyosu (Milyar metreküp)
ABD	12.6	% 6.7	13.8
Rusya	37.4	% 19.9	58.6
İran	32.1	% 17.1	128
Azerbaycan	2.5	% 1.3	96.7
Katar	24.1	% 13.1	144
Türkmenistan	13.6	% 7.2	731

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2020

Öncelikli olarak doğalgaz talebinin en hızlı şekilde artış gösterdiği Asya pazarları İran'ın doğal hedefi olmaktadır (Carter, 2014). Nüfusu ve ekonomisindeki büyümeye paralel olarak enerji talebi de hızlı artış gösteren Hindistan, İran'ın Pakistan üzerinden geçecek bir boru hattıyla ulaşımı mümkün bir pazar olacaktır. Projelendirilen İran-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (IPI) çatışmaların sürdüğü ve siyasi olarak çalkantılı bölgeleri kat ederek hedef pazara ulaşmayı amaçlamaktadır. İran'a sürdürülen yaptırımların etkilediği projenin Pakistan bacağındaki belirsizlik tamamlanma süresini giderek daha ileri atmaktadır (Pradhan, 2020). Ancak Asya'nın diğer ülkelerine ulaşmak için sıvılaştırma ve LNG olarak İran doğalgazını ihraç etme yöntemini tercih edebilecektir. Asya piyasalarında LNG fiyatlarının yüksek seyretmesi İran için bu seçeneğin gayet makul olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan İran coğrafi yakınlığı sebebiyle ve pazar çeşitlendirmesi sağlayabilmek için Avrupa pazarını da hedeflemek isteyebilecektir. Hâlihazırda yatırımların yetersizliği sebebiyle az miktarda gazı çok yüksek fiyatlarla Türkiye'ye satabilen İran, hem bu pazardaki payını artırmak hem de Türkiye üzerinden Güney Koridorunu kullanmak suretiyle Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyebilir. Azeri gazının son olarak TANAP-TAP boru hatları ile hedef pazarlara ulaşması için ilk adımlar atılmışken (Özdemir, 2015) İran için de küresel siyasi iklimin düzelmesi halinde uzun vade bu seçenek değerlendirilebilir. Mevcut boru hattı kapasitesi ancak Hazar açıklarındaki Şah Deniz II'den sevk edilecek miktarları taşıma kapasitesine sahip olmakla beraber TANAP'ın ölçeklenebilir bir proje

olmasıyla ve ilave yatırımlarla İran'ın bu koridorun tedarikçilerinden olması ihtimali mümkün görünmektedir.

Boru hatları ile yapılan doğalgaz satışında çok önemli bir paya sahip olan Rusya ise, satışlarının önemli bir kısmını Avrupa'ya yapmaktadır. Diğer büyük boru hattı ihracatçısı Norveç için de tek pazar AB olarak görünmektedir. İran'ın hem boru hattıyla hem de LNG olarak satışlarda çok geride kalması iki alanda da süratle hamle yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğer Tahran, Avusturalya ve Katar gibi sadece LNG'ye bağlı kalmak istemiyorsa öncelikli olarak Pakistan geçişi ile Hindistan ve Türkiye geçişi ile Avrupa pazarına yoğunlaşılması gerekecektir. Her iki koridoru da kullanabilmesi halinde şu andaki ihracat hacimleri çok düşük seviyelerde seyreden İran'ın diğer birçok üretici ülkeye göre boru hattı ile yapılan ihracatta çeşitlendirme yapabilmesi mümkün olacaktır.

**Tablo 2**

*Boru Hatları (BH) Üzerinden Yapılan Doğal Gaz Ticareti:*

İhracatçı Ülke	BH ile Yapılan Toplam İhracat milyar m3	LNG ile Yapılan Toplam İhracat milyar m3	BH İhracatındaki Pay
Rusya	194.0	13.5	%93
ABD	1.5	29.2	%5
Afrika	48.2	58.8	%45
Ortadoğu	8.2	103.8	%7
İran	5.3	7,4	%43

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2020, CEIC

İran için her zaman doğalgaz satışlarını LNG olarak yapmak seçeneği mevcuttur ve hatta bu yöntemin toplam satışlar içinde önemli bir payı olması kaçınılmaz olarak değerlendirilebilir. Ancak bir yandan konumlandırma olarak Avrupa ve Hint alt kıtasına coğrafi yakınlığı, diğer yandan da yakın mesafeler için sıvılaştırma ve tekrar gaz haline getirme süreçlerinin boru hattı maliyetlerinin üzerinde olması sebebiyle (Cornot-Gandolphe ve arkadaşları, 2003) İran için boru hatları ile pazarlara ulaşımın cazibesi sürmektedir. Benzer bir konuma sahip Rusya'nın da, her ne kadar LNG'nin toplam satışlar içerisindeki azlığından şikâyet etse de, boru hatlarına ağırlık vermesi önümüzdeki dönemde İran'ın satış kırılımı açısından fikir verebilir.

Ancak İran'ın en büyük sorunu olan yaptırımlara ilişkin belirsizlik ve bunun sonucu olarak uzun vadeli, yüksek maliyetli enerji projelerine özel sektörün mesafeli tutumu, yatırımların yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Bir yandan doğalgazın dünyada birincil enerji kaynağı olarak payının artacağı görülse de bu durumun diğer potansiyel üretici ülkelere fırsat sunduğu düşünülebilir. Doğalgazın toplam enerji tüketimindeki payı Uluslararası Enerji Ajansı'na göre 1973'te %16'dan 2018'te %23'e yükselmiştir (IEA, 2020, s. 35) ve 2040 yılına giderken fosil yakıtlardaki trendin aksine her dört birim enerjinin biri bu kaynaktan karşılanacak gibi görünmektedir.

Nükleer müzakereler bir noktada başarıya ulaşırsa ve yaptırımlar sonlandırılrsa bile bu ara dönemde diğer ülkelerin yatırımlarını hızlandırmak suretiyle pazara yerleşmekte olması Tahran'ı zorlamaktadır. Rusya'nın Avrupa doğalgaz pazarındaki hakimiyetini kırmak isteyen Azerbaycan, TANAP-TAP ile önemli bir adım atmıştır Fakat Rusya da bir yandan Ukrayna'yı transit ülke olarak kullanmasından kaynaklanan sorunlardan kurtulmak öte yandan da Avrupa'daki pazar payını korumak için hamleler yapmaya devam etmektedir. İlk tercihi olarak Güney Akım projesi ile Bulgaristan üzerinden doğrudan Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyen Rusya, AB'nin bu konudaki olumsuz yaklaşımından dolayı konuyu rafa kaldırmak zorunda kalmıştır (Franza, 2015). Hemen ardından gündeme getirdikleri Türk Akım projesi İran'ın da muhtemel pazarı olabilecek Güneydoğu Avrupa'ya yönelik olarak tasarlanmış görünmektedir. Buna göre Karadeniz'i geçtikten sonra Türkiye'yi transit koridor olarak kullanmak suretiyle Yunanistan üzerinden Avrupa pazarına girecek boru hattı İran'ın önümüzdeki yıllarda geliştirebileceği projelerin önünü kesebilir. Türk Akım'la ilgili olarak bir dizi iniş çıkıştan sonra Ekim 2016 itibarıyla Türkiye ve Rusya arasında bir anlaşmanın imzalanması ve üç yıllık inşaat sürecinin sonunda 2020'de Avrupa'ya gaz akışının başlaması İran'ın zamana sıkışmasını kanıtlamaktadır.

Her halükârda İran'ın petrol ve doğalgaz piyasalarına muhtemel dönüşünün önemli etkiler yaratabilecek bir durum olduğu söylemek mümkündür. Böyle bir gelişmenin dünya enerji arzına yapacağı olumlu etkiyle de fiyatlarda aşağı yönlü bir baskı yaratması beklenebilir. Bu senaryonun gerçekleşmesi halinde İran'ın tekrar ihracat kapasitesini artırması ülkenin ihracat gelirinde ve ekonomik refah seviyesinde istikrarlı bir yükselişe sebep olacaktır. Sonuç olarak Tahran'ın güç kazanması şimdiden Körfez ülkeleri ve Türkiye'de jeopolitik dengelere etkisi sebebiyle sorgulanmaktadır. Önümüzdeki on yıl içerisinde sisteme entegre olacak bir İran'ın artan petrol ve doğalgaz satışlarından elde ettiği

geliri silahlanma ve nüfuz alanı yaratma amaçlı kullanması bölgedeki diğer güçleri kaygılandırarak bir gelişme olur. Ancak Türkiye için İran'a yaptırımların kalkması hem ekonomik hem de stratejik anlamda olumlu etkiler yaratabilecektir.

### Enerji Koridoru Olarak Türkiye

Türkiye'nin enerji koridoru olarak Avrupa'nın arz güvenliğine sağlayacağı katkı son dönemde en çok tartışılan konular arasında yerini almıştır (Tekin ve Walterova, 2007; Tekin ve Williams, 2009; Müftüler-Baç ve Başkan, 2011; Winrow, 2013; Yorucu ve Özay, 2018; Erşen ve Çelikpala, 2019). Kerkük-Yumurtalık ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hatlarıyla Ortadoğu ve Kafkaslar'dan gelen petrolün Akdeniz limanlarına ulaşmasında önemli bir rol alan Türkiye, doğalgazda da transit bir ülke olarak konumlanmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda ANAP hükümetleri zamanında Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşmalarla kendi doğalgaz pazarını oluşturmaya başlayan Ankara aynı zamanda önemli bir enerji ithalatçısı olma özelliğini sürdürmektedir. Durağanlaşan Avrupa ülkelerinin aksine ekonomik büyümesi devam etmekte ve bunun sonucunda enerji ihtiyacı da artış göstermektedir. Petrol ve doğalgaz üretimi ihmal edilebilir seviyelerde olan Türkiye, mevcut durumda enerji arz güvenliği adına da Avrupa'ya uzanan bir koridor olma özelliğinden önemli ölçüde istifade edebilecektir.

**Tablo 3**

*Türkiye'nin Yıllık Doğalgaz İthalat Miktarları – Milyar metreküp*

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
37.5	35.7	39.0	40.9	41.4	41.8	44.7	43.6	44.5	51.6	47.2	43.2	47.7

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015, 2020, Enerji Atlası Webpage

Türkiye yer altı kaynakları açısından şanssız bir ülke olmakla beraber tespit edilmiş petrol ve doğal kaynaklarının %70'inden fazlasına sahip bir coğrafya ile çevrili olduğundan (Bilgin, 2010) bunu transit bir ülke olarak konumlanarak kısmen telafi edebilme imkanına sahiptir. 1970'li yıllarda Irak petrolünün Akdeniz'e çıkmasını sağlayan Kerkük-Yumurtalık boru hattı ile sağlayan transit ülke konumunu 2000'li yıllarda Azeri petrolünün de katılımı sağlamlaştırmıştır. Bu bağlamda Türkiye petrol ihtiyacı açısından önemli ölçüde kendini sağlama almış gözükmektedir.



Ayrıca petrolün piyasada serbestçe ticarete konu bir emtia olması fiyat anlamında da Türkiye açısından çok fazla bir iyileştirme fırsatı bırakmamaktadır.

Öte yandan ülke içinde giderek tüketimi artan doğalgaz kaynakları için optimum bir çözüme ulaşılabildiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye mevcut durumda ithalatını ağırlıklı olarak Rusya'dan yapmak zorunda olduğundan ve bu miktarın önemli bir kısmı da Ukrayna'yı transit geçen Batı hattından sağlandığından uzun süre ciddi risklerle karşı karşıya kalmıştır (Balat, 2010). Ancak Türk Akım hattının tamamlanmasıyla doğrudan tedarikçi Rusya'dan gaz alabilen Türkiye bu riski ortadan kaldırmıştır. İran'dan gelen doğalgazda ise bilhassa kış aylarında kesintiler olağan bir hal almıştır. Üstelik maliyetler de Türkiye'nin istediği seviyelere henüz çekilememiştir. Mavi Akım ve Rusya Batı hattında kontratlar sonlanırken Ankara elverişli koşullarda yenileme yapmamış, enerji fiyatları 2021'de yeniden tırmanışa geçmiştir. Azerbaycan'dan alınan gaz ise miktar olarak henüz yeterli seviyelerde görünmemektedir. TANAP'la beraber ilaveten alınacak 10 milyar metreküplük miktarla beraber daha dengeli bir görünüme kavuşulması hedeflenmiştir. Bu proje, ekonomik katkılarının yanı sıra (Hasanov, 2015) Türkiye'nin stratejik önemine katkı sağlayacak özellikleri de beraberinde getirmektedir. Ancak bu hat üzerinden Avrupa'ya verilen miktarlar henüz Rusya'nın pazardaki hakimiyetini azaltacak seviyede değildir.

Bu yeni projelerle sayısı artan kaynaklara rağmen Türkiye için hala kendi üzerinden geçecek enerji miktarlarını artırmak ve çeşitlendirmek ihtiyacı sürmektedir. Hem arz güvenliği açısından hem de mevcut koşullarla Türkiye'nin cari açığına eşdeğer bir fatura getiren enerji maliyetlerini düşürebilmek adına böylesi bir girişim hayati önem taşımaktadır. Toplam doğalgazı ithalatın 2020 yılında üçte birini Rusya'dan yapılırken (EPDK, 2020, s. 9) bu alandaki bağımlılığın riskleri de Suriye krizi sürecinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bir diğer enerji devi İran'ın toplam ithalat içindeki payı %11'de kalmaktadır ki bu oranın yaptırımların kalkması sonrasında iki ülke arasında oluşabilecek enerji ticaretinin çok daha yüksek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

**Tablo 4**

*Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Payları % 2020*

Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir (LNG)	Nijerya (LNG)	Diğer spot (LNG)
33,6	11,1	24,0	11,6	2,8	17,0

Kaynak: Enerji Piyasası Denetleme Kurulu Report 2020

Bir yandan nükleer santral ihaleleri, hidroelektrik santraller vb. ile yerli kaynakların enerji tüketimindeki payı artırılmak istenirken, ithal kaynakların da çeşitlendirilmesi ve maliyetinin düşürülmesi hedeflenmektedir. Türkiye'nin doğalgaz alanında bugüne kadar en büyük tedarikçisi Rusya ile yaptığı "al ya da öde" anlaşmaları hem miktar hem de fiyat üzerinde kontrol olmaması sonucunu çıkarmaktadır (Bilgin, 2007, s. 6390). Tedarikçi ülkeler boru hattı projeleri gibi maliyetli yükümlülüklerle girerken getirilerini garanti adına alabilmek için bu tür koşulları dayatabilmektedir. Ancak "al ya da öde" anlaşması pratikte alıcı ülke için ilgili yatırımın uzun vadeli olarak finansmanı anlamına gelmekte ve ithalatçı ülke açısından herhangi bir miktar ve fiyat esnekliği bulunmamaktadır. Üstelik Türkiye'nin imzaladığı anlaşmalarda doğalgazın tekrar ihracatına olanak tanınmadığı için enerji ticaretinde tamamen pasif bir konuma itilmiştir. Rusya'nın Türk Akım projesi kapsamında Türkiye'ye kabul ettirdiği rol de benzer şekilde kira karşılığı bir geçiş hakkı sağlanmasına dayanmaktadır.

Hem Türkiye'nin daha önce imzalamış olduğu sözleşmelerde yer alan hem de Türk Akım için de geçerli olan koşullar Rusya'nın Gazprom üzerinden enerji akışını hem miktar hem de fiyat olarak tamamen denetimi altında tutma prensibinden kaynaklanmaktadır. Gazprom'un sadece doğalgazın çıkarılmasında değil aynı zamanda iletim ve dağıtımında da söz sahibi olmak amacıyla tüm tedarik zincirini kontrol altında tutma hedefi (Butler, 2011) Avrupa pazarında yapılan bir dizi satın almayla da kendini göstermiştir. Böylelikle Gazprom, dolaylı olarak Rusya, tüm değer zincirini kontrol altında tutup uzun vadede maksimum getiriyi sağlayabilmek ve ayrıca siyasi bir kaldıraç da edinebilmek hedefine gitmek istemektedir. Avrupa'ya iletim sağlayan ve dağıtım yapan kanallarda Rusya'nın kontrolü sağlaması İran, Türkmenistan, Irak gibi ülkelere ait kaynakların pazar dışında tutulmasını veya minimal seviyelerde kalmasını sağlayacaktır. Rusya'nın bu temel yaklaşımı enerji kaynaklarını kontrol etmek suretiyle siyasi etki alanı da yaratmak olduğundan Avrupa'nın

Üçüncü Enerji Paketi'nde yer alan gereksinimlerle (Eikeland, 2011) de çatışmaktadır. AB'nin doğalgaz boru hatlarını üçüncü taraflara açma ve üretici-taşıyıcı-dağıtıcı firmaları ayrıştırma hedefi doğrudan Rusya'nın tam kontrol hedefine yönelik olarak geliştirilmiş olduğu söylenebilir.

Bu noktada Türkiye de AB ile uyumlu olarak kaynak çeşitlendirilmesi ve enerji tedarikinin piyasa koşulları içerisinde sağlanması hedefini benimsemektedir. Bazı bakış açılarından Türkiye'nin önceleri sadece enerji transit koridoru olarak kendini konumlandırmak suretiyle AB'ye karşı siyasi ağırlık kazanmak ve üyelik müzakerelerinde elini güçlendirmek amacıyla bahsedilse (Tekin ve Williams, 2009) de bu yaklaşımın kendisine zarar vereceğinden bahsedilebilir. Türkiye'nin enerji koridoru olarak üstlenmek istediği rol AB'nin talep ettiği serbest, şeffaf ve güvenilir bir kaynak sağlamak olduğundan temel strateji bölgede mevcut üretici ülkeler için bir koridor açmak olacaktır. Bunu sağlayabilmek için Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi pazarlara ulaşımda sıkıntılar yaşayan ülkeler için bir seçenek sağlamak ve daha da ileriye giderek enerji alanında bir stratejik ortaklığa bunu taşıyabilmek amacı güdülmektedir. TANAP-TAP ile Azerbaycan bacağına bu yaklaşımın sağlanması suretiyle bir adım atılmıştır. İlerleyen süreçte Irak'tan ve belki Doğu Akdeniz'den (Winrow, 2016) enerji kaynaklarının bu koridora aktarılması söz konusu olabilecektir. Ancak bunun da ötesinde Türkiye'nin enerji merkezi olarak konumlanması temel hedef olarak belirmektedir (Bilgin, 2010). Regazifikasyon tesisleriyle LNG kapasitesini artıran ve bunun da ötesinde 2020'den beri Karadeniz'de yapılan keşiflerle kendisi bir üretici olmaya doğru yol alan Türkiye'nin doğru politikalarla bu yönde yol alması mümkün olacaktır (Kakışım, 2020).

İnan doğalgazı Türkiye'nin enerji koridoru ve merkezi hedefinde yönelik önemli katkı sağlama potansiyeline sahip görünmektedir. Nitekim daha 2008'de varılan mutabakatla Avrupa'ya ulaştırılması planlanan bu kaynak politik engellere takılmaktadır (Kakışım, 2020, s. 271). Yaptırımların sonlanması halinde İnan doğalgazının bir kısmının bile Türkiye üzerinden akışının sağlanması bu koridoru besleyecek çok önemli bir kaynağın sisteme dahil olması anlamına gelecektir. Tahran için Güney Koridoru üzerinden Avrupa pazarına ulaşmak hayati öneme sahip olacaktır. Öte yandan Türkiye'nin hem Rusya ile Türk Akım'a ilişkin müzakerelerde talep ettiği hem de İnan gazının ileride Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasına talep edeceği koşullar AB tarafından da desteklenen serbest piyasa koşullarında işleyen bir enerji pazarı oluşturmak olacaktır. Rusya'nın bugüne kadar uzun vadeli ve

alım garantili anlaşmalar Türkiye'yi sadece bir pazar olarak görmeye odaklıydı. Türk Akım projesi ise bu coğrafyayı transit olarak kullanarak hedef pazarlarına ulaşmayı öngörmektedir. Türkiye'nin hedeflediği enerji arzının ve fiyatlarının serbest bir merkez (Bilgin, 2010) haline gelebilmek ise başta İran olmak üzere farklı kaynakların rekabet edebildiği bir ortam yaratmaktan geçmektedir.

## Sonuç

İran'ın uluslararası sisteme dönüşü hem ekonomik hem de politik olarak birçok dönüşüme sebep olacak bir dinamik olacaktır. İran, dünyadan dışlanmış olmasına rağmen sahip olduğu jeopolitik ağırlığı sebebiyle Ortadoğu'daki baş aktörlerden biri olmayı Devrim sonrasında da sürdürmüştür. 1979'a kadar ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olması ve İslam Devrimi'nin ardından Batı'yla ölümcül bir çatışmaya girmesi son kırk yıl içerisinde dünya siyasetindeki temel gündem maddelerinden biri olmuştur. İran'ın nükleer programını geliştirmeye başlaması ise ABD ve AB tarafından olduğu kadar Körfez krallıkları ve İsrail tarafından da tehdit olarak algılanmıştır. Bunun sonucunda giderek yoğunluğu artarak uygulanan yaptırımlar İran'ı küresel sistemden yalıtılmaktadır.

Türkiye hem 2010'da Brezilya'nın da desteği ile tamamlamaya çalıştığı anlaşma hem de son yıllarda altın ticareti görünümüyle ambargoyu delen uygulamalarıyla Batı'nın tepkisini çekmiştir. Ancak eş zamanlı olarak Irak, Suriye, Yemen, Lübnan gibi Ortadoğu'nun farklı coğrafyalarında da İran'la rekabete de koyulmuştur. Türkiye ile İran arasındaki bu ikircikli durum, nükleer müzakerelerin olumlu bir sonuca ilerlemesi halinde daha belirgin bir hal alacaktır. Prangalarından kurtulan İran'ın bölgede Türkiye'ye daha dişli bir rakip olarak ortaya çıkması olasılığı yüksek gözükmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin enerji alanında Batı'ya uzanan bir köprü olması hedefine hatırı sayılır bir destek verebileceği için bu anlaşma bir fırsat kapısı da sunabilecektir. Rusya'nın tedarikçi olarak ağırlığından bunalan ve Ukrayna krizleriyle beraber üstlendiği risklerle somut olarak yüzleşen AB'ye alternatif enerji kaynaklarını taşıyacak Türkiye, İran gazı için transit koridor olarak önemli bir fırsat kapısıdır. Türkiye açısından ise dünyanın en büyük ikinci doğalgaz rezervlerine sahip İran'ı tedarikçi olarak rekabetin içine çekebilmek çok büyük bir başarı olacaktır. Rusya'nın önce Güney Akım, saha sonra da Türk Akım'la Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacını doyumak suretiyle ön almaya çalışması belirli ölçülerde bu ihtimalden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Güney Koridoru şu an için Azeri gazıyla açılmış olsa da oyunu değiştirecek rezervlere sahip ülkenin İran olduğu bilinmektedir.

İran'la Türkiye arasında enerji alanında varılacak bir uzlaşma, iki ülke için çatışmanın maliyetini de yükselteceğinden bölge dengeleri açısından da önemli bir etki yaratacaktır. Ortadoğu'da İran ve Türkiye arasında rekabet alanları da olmakla beraber iki ülke arasında önce enerji daha sonra daha farklı ekonomik alanlarda kurulacak iş birliği, siyasi çekişmeyi ikinci plana itecektir. Bir yandan İran enerji piyasalarının büyük oyuncusu rolü ile sahneye dönerken, Türkiye yeni üstlendiği güvenilir ve istikrarlı enerji köprüsü rolünü tahkim edecek bir paydaşa sahip olacaktır. İran'ın yaptırımların baskısından kurtulması sadece reel politik gözlüklerle bakan birisi için rakip bir ülkenin güç kazanması anlamına gelebilir. Petrol ve doğalgaz gelirleri artan bir İran gerek askeri harcamalarını (Farzanegan, 2011) gerekse de nüfuzunu bölgeye yaymayı hedefleyen yumuşak güç unsuru taşıyan aktivitelerini artıracaktır. Ancak diğer taraftan Türkiye'nin stratejik bir hedef olarak koyduğu Avrupa'ya enerji köprüsü olma amacına yönelik mühim bir destek de sağlayacaktır. Böylelikle Anadolu coğrafyasının Ortadoğu ve Kafkasların enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması rolünü pekiştiren bir adım olabilecektir.

### **Ek Beyan / Declaration**

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

## Kaynakça

Ahmadi, A. (2018). The impact of economic sanctions and the JCPOA on energy sector of Iran. *Global Trade and Customs Journal*, 13(5), 198-223.

Aslund, A. (2008). *Russia energy and the European Union: Perspectives on Gazprom*. Brussels: Speech: European Parliament.

Aslund, A. (2010). *Gazprom: Challenged Giant in need of reform*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics.

Balat, M. (2010). Security of energy supply in Turkey: Challenges and solutions. *Energy Conversion and Management*, 51, 1998-2011.

Belkin, P., Jim N. and Steven W. (2013). *Europe's energy security: Options and challenges to natural gas supply diversification*. Washington DC: Congressional Research Service.

Bilgin, M. (2007). New prospects in the political economy of inner-Caspian hydrocarbons and Western energy corridor through Turkey. *Energy Policy*, 35, 6383-6394.

Bilgin, M. (2010). Turkey's energy strategy: What difference does it make to become an energy corridor, hub, or center? *UNISCI Discussion Papers*, 23, 113-128.

British Petroleum. (2021). *BP Statistical Review of World Energy 2020 69th Edition*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>.

Butler, E. (2011). The Geopolitics of merger and acquisition in the Central European energy market. *Geopolitics*, 16(3), 626-654.

Carter, S. G. (2014). Iran, natural gas and Asia's energy needs: A spoiler for sanctions? *Middle East Policy*, 21(1), 41-61.

Cleveland, W. L., ve Bunton, M. (2013). *A history of the modern middle east (5 b.)*. Boulder: Westview Press.

Cordesman, A. H. (2015). The Iran nuclear agreement and Iranian energy exports, the Iranian economy, and World energy markets. *Center for Strategic and International Studies*, 27.

Cornell, S. ve İsmailzade F. (2005). The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan in Starr. Frederick. C. ve Svante. E. (Ed),

*The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil window to the West.* Washington DC: Central Asia-Caucasus Institute.

Cornot-Gandolphe, S., Appert, O., Dickel, R., Chabrelie, M. F., ve Rojey, A. (2003). The challenges of further cost reductions for new supply options (pipeline, LNG, GTL). *22nd World Gas Conference*, 5, 1-17.

Damianova, K. K. (2015). Iran's re-emergence on global energy markets: opportunities, challenges & implications. Londra: *EUCERS Strategy Paper*.

Dudlák, T. (2018). After the sanctions: Policy challenges in transition to a new political economy of the Iranian oil and gas sectors. *Energy Policy*, 121, 464-475.

Eikeland, P. O. (2011). The third international energy market package: New power relations among member states, EU institutions and non-state actors? *Journal of Common Market Studies*, 49(2), 243-263.

EPDK Enerji Piyasaları Denetleme Kurulu. (2020), *Annual Natural Gas Sectoral Report*. Ankara.

Erşen, E. ve Çelikpala M. (2019). Turkey and the changing energy geopolitics of Eurasia. *Energy Policy*, 128, 584-592.

Farzanegan, M. R. (2011). Oil revenue shocks and government spending behavior in Iran. *Energy Economics* (33), 1055-1069.

Franza, L. (2015). From South Stream to Turk Stream, *Clingendael International Energy Program Paper: The Hague, Netherlands*.

Gurbanov, I. (2015). Repercussions of Turkish Stream for the Southern Gas Corridor: Russia's New Gas Strategy Repercussions of Turkish Stream for the Southern Gas Corridor: Russia's New Gas Strategy, *Natural Gas Europe* 16.

Hasanov, M. (2015) Some remarks on economic benefits of TANAP for Turkey. *Journal of Caspian Affairs*, 124-127.

Ianchovichina, E., Shantayanan D., and Csilla L. (2016). Lifting economic sanctions on Iran: global effects and strategic responses. *World Bank Policy Research Working Paper* 7549.

IEA International Energy Agency, (2020). *Key World Energy Statistics 2020*. Paris: International Energy Agency.

Jervis, R. (2013). Getting to Yes with Iran. *Foreign Affairs*, February/

January Issue.

Kakışım, C. (2020). Türkiye'nin bölgesel doğalgaz merkezine dönüşebilme potansiyeli. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 255-280.

Karakurt, N., Çubukuoğlu, S. ve Akyener, O. (2016). Iran in the energy game while passing through the energy door. *Energy Policy Turkey*, 1, 20-31.

Karbuş, S. (2015). Yaptırımlar sonrası İran gazı, *Petrotürk*.

Katzman, K. ve Kerr, P. (2014). *Achievements of and an outlook of sanctions on Iran*. Washington DC: Congressional Research Service.

Kinzer, S. (2008). *All the Shah's men: An American coup and the roots of terror*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Kroenig, M. (2018). The return to the pressure track: The Trump administration and the Iran nuclear deal. *Diplomacy & Statecraft*, 29, 94-104.

Mattair, T. R. (2010). The United States and Iran: Diplomacy, sanctions and the war, *Middle East Policy*, (2), 52-61.

Müftüler-Baç, M. ve Başkan, D. (2011). The future of energy security for Europe: Turkey's role as an energy corridor. *Middle Eastern Studies*, 47(2), 361-378.

Özdemir, V. Yavuz, H. B. (2015). The Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) as a unique project in the Eurasian gas network: A comparative analysis, *Utilities Policy*, 37, 97-103.

Özdemir, V. ve Raszewski, S. (2016). State and Sub-State Oil Trade: The Turkey-KRG Deal. *Middle East Policy*, 23(1), 125-135.

Özkan, M. (2010). Turkey-Brazil involvement in Iranian nuclear issue: What is the big deal?. *Strategic Analysis*, 35(1), 26-30.

Pollack, K. M. (2004). *The Persian puzzle: The conflict between Iran and America*. New York: Random House.

Pradhan, S. K. (2020). Pipelines: Challenges many, progress slow. India's quest for energy through oil and natural gas. Springer, Singapore, 2020, 151-174.

Rosner, K. (2006). *Gazprom and the Russian State*. London: GMB Publishing Ltd.



Rutland, P. (2008). Russia as an energy superpower. *New Political Economy*, 13(1), 203-210.

Selden, Z. (2020). Taming the bear: American liquified natural gas (LNG) Exports and the negation of Russian influence in Europe. *Global Affairs*, 6.2, 149-165.

Skalamera, M. (2016). Revisiting the Nabucco debacle: Myths and realities, *Problems of Post Communism*, 1-19.

Sopilko, N. Y., ve Illeritsky, N. I. (2019). Republic of Turkey gas complex development: Problems and prospects. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9.1, 237-242.

Statista (2021). Erişim tarihi 17.01.2022, <https://www.statista.com/statistics/1021735/share-russian-gas-imports-eu/>.

Stegen, K. S. (2011). Deconstructing the "Energy Weapon": Russia's threat to Europe as a case study, *Energy Policy*, 39, 6505-6513.

Styan, D. (2006). *France & Iraq: oil, arms and French policymaking in the Middle East*. London; New York: I.B. Tauris.

Tekin, A. ve Walterova, I. (2007). Turkey's geopolitical role: The energy angle. *Middle East Policy*, 14(1), 84-94.

Tekin, A., ve Williams, P. A. (2009). EU-Russian relations and Turkey's role as an energy corridor. *Europe-Asia Studies*, 61(2), 337-356.

Truscott, P. (2009). The fourth energy corridor: The three phases of Nabucco. *Whitehall Papers*, 73(1), 32-46.

Umbach, F. (2010). Global energy security and the implications for EU, *Energy Policy*, 38, 1229-1240.

Umbach, F. (2015). Strategic perspectives of the EU's Energy Union and the Southern Gas Corridor. *Journal of Caspian Affairs*, 1, 10-25.

US Energy Information Agency. (2016). *International Energy Outlook 2016*. Washington DC: 37-60.

Williams, P. A. (2007). Market cycles, power politics and the latest north-south energy trade conflict. *Third World Quarterly*, 28(1), 45-58.

Winrow, G. W. (2013). The southern gas corridor and Turkey's role as an energy transit state and energy Hub. *Insight Turkey*, 15(1), 145-163.

Winrow, G. W. (2016). The case of Turkey and Leviathan and gas politics in the Eastern Mediterranean. *The Journal of Balkan and Middle Eastern Studies*, 1-17.

Yergin, D. (2003). *The prize: The epic quest for oil, money and power*. New York: Free Press.

Yergin, D. (2012). *The quest: Energy security and the remaking of the Modern World*. London: Penguin Books.

Yorucu, V., ve Özey, M. (2018). Europe's energy security and the southern energy corridor. *The Southern Energy Corridor: Turkey's Role in European Energy Security*. Springer, Cham, 2018, 15-24.

Zhiznin, S. Z., ve Timokhov V. M. (2019). Economic and geopolitical aspects of the Nord Stream 2 gas pipeline. *Baltic Region*, 11.3, 25-42.